

Belgrado susitikimas: Lietuvos laisvinimo lūkesčiai

Straipsnyje apžvelgiamas laisvosios lietuvių pasirengimas Europos saugumo ir bendradarbiavimo konferencijai Belgrade 1977 m., supažindinama su penkiais Lietuvos laisvinimo programos etapais ir akcentuojami šio tarptautinio forumo momentai, turėję reikšmės Lietuvos bylos kelimui. Panaudoti Lietuvos ypatingajame ir Lietuvos visuomenės organizacijų archyvuose saugomi dokumentai.

IVADAS

JAV, Kanada ir 33 Europos valstybės 1975 m. rugpjūčio 1 d. Helsinkyje pasirašė Baigiamąjį aktą, kuriuo buvo apvainikuotas dvejų metų Europos saugumo ir bendradarbiavimo konferencijos (ESBK) parengiamasis darbas.

Laisvoji lietuvių, išsibarsčiusi po įvairias Vakarų pasaulio šalis, Helsinkio susitarimus sutiko kontraversiškai. Iš pirmo žvilgsnio ESBK Baigiamasis aktas teigė Europos valstybių sienų *status quo*, o tuo išreikštas *de facto* pripažinimas kenkė Lietuvos laisvės bylai. Kita vertus, Helsinkio dokumente numatyta periodiškai kontroliuoti, kaip laikomasi susitarimo, ir rengti ESBK valstybių signatarių susitikimus, o tai – nors ir netiesiogiai – teikė vilčių Lietuvos laisvės bylos reikalui.

Taigi susiklostė palankios aplinkybės kelti Europos valstybių forume neteisėtą Baltijos valstybių okupaciją, žmogaus teisių

nepaisymą, religinį persekiojimą, rusinimą ir kitokius varžymus tuose kraštuose. Buvo akivaizdu, jog pirmiausia sovietams turėtų būti reiškiami priekaištai dėl pagrindinių žmogaus teisių pažeidimų jų okupuotose Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje. Tokį pirmąjį ESBK valstybių susitikimą numatyta surengti 1977 m. Belgrade.

Laisvoji lietuvių, atidžiai sekdamą susidariusią tarptautinę padėtį, po Helsinkio susitarimų pasirašymo toliau tęsė titanišką Lietuvos laisvinimo darbą ir ėmė intensyviai rengtis Belgrado susitikimui.

Šio įvairiapusio parengiamojo darbo atspindžiai ir įvykiai, susiję su Lietuvos laisvės byla, pavieniui yra nušviesti Vakarų išeivijos periodiniuose leidiniuose ir publicistinėje literatūroje.

Pirmiausia paminėtinas Broniaus Nemicko straipsnis „Nuo Helsinkio iki Madrido“¹, kurio skyreliuose „Belgrado susirinkimas“ ir „Belgrado susirinkimo baigtis“ iškeliami sovietų ir amerikiečių prieštaravimai aptariant Helsinkio susitarimų vykdymą ir pripažįstamas Belgrade priimto dokumento „skurdus turinys“. Lietuvos ir kitų Baltijos valstybių laisvinimo byla, autoriaus žodžiais, „tik prabėgomis užkabinta“.

Apžvalginame straipsnyje „Lietuvos laisvės byla Belgrade“², parengtame pagal Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto (VLIK'o) pirmininko dr. Kęstučio J. Valiūno ataskaitinį pranešimą, pateikiama išsami šios

išeivijos organizacijos Lietuvos laisvinimo darbų suvestinė.

Kokią įtaką Belgrado susitikimas turėjo Lietuvos laisvės bylai, svarstoma Vytauto Vaitiekūno straipsnyje „Politika dešimtmečių sąvartoje“³. Netiesiogiai Belgrado konferencija minima Petro Stravinsko knygoje „Ir šviesa, ir tiesa“⁴. Autorius, pateikdamas Helsinkio akto interpretaciją, neigia Lietuvos valstybės „pardavimą“ Helsinkyje sovietams.

Atskirais klausimais, vienaip ar kitaip susijusiais su laisvosios lietuvių pasirengimu Belgrado susitikimui, yra rašę V. Volderas, V. Vaitiekūnas, E. Čekienė, A. Pleškys, J. Genys, R. Žymantaitė⁵.

Šiuo straipsniu siekiama plačiau nušviesti laisvosios lietuvių pasirengimą Belgrado susitikimui, akcentuoti kai kuriuos Belgrado susitikimo momentus, turėjusius nemažą reikšmę Lietuvos laisvės bylos kėlimui. Be jau minėtų išeivijoje parašytų straipsnių, remiamasi Lietuvos archyvuose saugoma nepublikuota medžiaga, vienu ar kitu aspektu atspindinčia aktyvią laisvosios lietuvių poziciją Lietuvos laisvinimo darbe.

LIETUVOS LAISVĖS BYLOS ŠERDIS

Pirmoji laisvosios lietuvių reakcija, kurią sukėlė Helsinkyje rengiamas pasirašyti ESBK Baigiamasis aktas, buvo išreikšta pavojaus ženklu Lietuvos laisvės bylos kėlimui ir laimėjimui. Pirmiausia baugino mintis, kad „Europos saugumo ir bendradarbiavimo komisija gali paruošti Europos sutartį, kurią pasirašančios valstybės galėtų iš pagrindų pakeisti ligšiolinį Baltijos valstybių statusą“⁶. Nuogastavimus kiek pašalino JAV prezidentas Geraldas R. Fordas, paliudydamas nekintamą Amerikos politiką Baltijos valstybių inkorporavimo atžvilgiu. 1975 m. liepos 25 d. jis sukvietė Vašingtone į Baltuosius rūmus Baltijos kraštų išeivijos bei kitų JAV etninių grupių atstovus ir pabrėžė, jog „Helsinkio aktas niekaip

nepalies jų [valstybių. – J. B.] ligšiolinės aneksijos nepripažinimo padėties“⁷.

Tačiau, kaip ir tikėtasi, pasirašius Helsinkio susitarimus Sovietų Sąjunga ėmė aiškinti, kad esą ESBK Baigiamuoju aktu juridškai pripažįstamos dabartinės Europos valstybių sienos. Šitaip buvo peršama neginčijama išvada, jog patvirtinama Baltijos kraštų priklausomybė SSRS.

Iškilus sunkumų Lietuvos laisvės bylai, laisvojoje lietuvių nuvilnijo susirūpinimo banga „dėl Brežnevo ir jo agitpropininkų varomos propagandos, skelbiant aiškiausią netiesą, kad Helsinkio dokumente Lietuvos valstybė pripažinta Sovietų Sąjungai“⁸.

Neatsitiktinai Amerikos lietuvių taryba (ALT), veikdama su visomis patriotinėmis Amerikos lietuvių ir kitų Baltijos valstybių išeivijos organizacijomis, ėmėsi iniciatyvos ir mėgino sužinoti JAV Kongreso nuomonę dėl okupuotų Baltijos valstybių padėties po Helsinkio Baigiamojo akto. Sulaukus JAV oficialios valdžios patvirtinimo, kad Amerika nepripažįsta Baltijos valstybių inkorporavimo į Sovietų Sąjungą, laisvoji lietuvių atsisakė dvejojančios pozicijos Lietuvos laisvinimo darbe ir klaidinančios Helsinkio akto interpretacijos, t. y. minties „propaguoti prieš save ir savo valstybę“⁹.

Kita vertus, ESBK Baigiamasis aktas tapo Lietuvos laisvės byloje šerdimi, kuri apėmė visą Lietuvos laisvinimo veiklą. Reikšminga buvo tai, kad Sovietų Sąjunga, pasirašydama Helsinkio susitarimus, kitų 34 valstybių signatarių akivaizdoje patvirtino laisvo apsisprendimo principą visoms tautoms. Be to, buvo pabrėžiamas „ligšiolinių to principo pažeidimų“ atitaisymas, valstybių teritorinis neliečiamumas¹⁰.

PENKI LIETUVOS LAISVINIMO ETAPAI

Pasirašius ESBK Baigiamąjį aktą ir nusistovint jo interpretacijai, kuri tapo palanki Lie-

tuvos laisvės bylai, 1975 m. spalio 25 d. Čikagoje įvyko ALT XXXV suvažiavimas, paskelbęs ilgametę Lietuvos laisvinimo programą. Jos rengėjai – ALT valdyba ir ALT pirmininkas dr. Kazys Bobelis numatė penkis okupuotos Tėvynės vadavimo etapus, kurie išliko aktualūs iki Lietuvos nepriklausomybės atkovojo¹¹.

Pirmajame laisvinimo programos etape nurodyta siekti, kad JAV niekada nepripažintų Lietuvos įjungimo į Sovietų Sąjungos imperiją.

Antrajame etape numatyta reikalauti, kad po ESBK JAV nekeistų savo nusistatymo dėl Baltijos valstybių prievartinio įjungimo į Sovietų Sąjungą ir jo nelegalizuotų.

Trečiajame etape užsibrėžta Helsinkio Baigiamojo akto principus ir išvadas pritaikyti Lietuvos laisvinimo veiklai.

Ketvirtajame etape iškeltas uždavinys raginti formuoti pasaulio vyriausybių „įvairių įtakingų pareigūnų ir asmenų bei spaudos atstovų opinią apie Lietuvą, Lietuvos žmonėms paneigtą laisvo apsisprendimo teisės principo vykdymą, ten vykstantį žmogaus teisių laužymą ir apie Sovietų Sąjungos Lietuvoje tebevykdomą tautų genocidą“¹².

Paskutiniame, penktajame, etape numatyta galutinai atkurti Lietuvos nepriklausomybę.

Pritaikant išvardytus laisvinimo programos etapus Lietuvos laisvės bylos eigai būtina pažymėti, jog pirmiems dviem etapams numatytos programinės nuostatos tuo metu jau buvo įgyvendintos. „Tylos sąmokslas“ buvo pralaužtas ir tiek prieš Helsinkio susitarimų pasirašymą, tiek po jų Lietuva, kaip ir kitos Baltijos valstybės, sulaukė iš JAV pusės patikinimo, kad jų prievartinis inkorporavimas į SSRS negali būti pripažintas teisėtu.

Trečiasis etapas dar laukė artėjančios Belgrado konferencijos ir vėlesnių ESBK susitikimų, kuriuos periodiškai rengti

įsipareigota Helsinkio Baigiamajame akte.

Ketvirtajam Lietuvos laisvinimo etapui iškeltus uždavinius pradėta įgyvendinti anksčiau, nei buvo pasirašyti Helsinkio susitarimai. Tai rodė svarbiausių laisvosios Lietuvos politinių ir patriotinių organizacijų – ALT, VLIK'o, Pasaulio lietuvių bendruomenės (PLB), jos padalinių įvairiuose Vakarų kraštuose įvairialypė veikla.

Helsinkyje įvykusios ESBK Baigiamasis aktas sukūrė plačią tarptautinę politinę bazę, kuria pasinaudojant buvo galima svaresniais argumentais „formuoti pasaulio vyriausybių opinią, kad Sovietų Sąjunga atitaisytų prieš Baltijos valstybes įvykdytą agresiją“¹³. Tapo tikėtina, jog bent 27 Vakarų valstybės iš 35 Helsinkio akto signatarių pasinaudos galimybe kelti konferencijose klausimus, kad būtų tikrinama, kaip laikomasi ESBK dokumentų, nes Sovietų Sąjunga nepaisė pasirašytų tautų apsisprendimo ir teritorinio neliečiamumo principų¹⁴.

Penktasis etapas, kuriame numatyta galutinai išlaisvinti Tėvynę, buvo parengtas laiko perspektyvai.

PIRMIEJI LIETUVOS LAISVINIMO LAIMĖJIMAI

Aštuntojo dešimtmečio antroje pusėje laisvoji lietuvių, nuosekliai veikdama Lietuvos laisvinimo kryptimi, užsibrėžė dvejopus uždavinius. Pirmiausia, išlaikyti tarptautinėse, valstybinėse institucijose ir tarptautinėje opinijoje „gyvą Lietuvos valstybingumą“, kitaip tariant, nuolat pabrėžti, kad Sovietų Sąjunga neteisėtai okupavo Lietuvą, ir liudyti nekinamą siekį atkurti valstybės suverenumą. Antra, teikti tarptautinėms, valstybinėms institucijoms informaciją apie Lietuvos laisvės bylą ir apie „Lietuvos okupanto genocidinius, antihumaniškus ir pagrindines žmogaus teises pažeidžiančius kėslus bei veiksmus, šauktis jų intervencijos, tuo prilaikant

okupanto beatodairiškumą, ir moraliai stiprinti pavergtos tautos atsvarą¹⁵. Šiuos du svarbius Lietuvos laisvės bylos gyvavimui momentus atspindi konkreti laisvosios lietuvių laisvinimo veikla. 1976 m. vasario 27–28 d. Vašingtone surengtoje konferencijoje JAV užsienio politikos žmogaus teisių klausimais dalyvavo ir lietuvių atstovai: ALT nariai Teodoras Blinstrubas, dr. Kazys Šidlauskas ir Jungtinio Baltijos komiteto narys dr. Jonas Genys. Konferencijoje vienareikšmiškai konstatuota, kad „Lietuva kenčia priespaudą vergijoje“¹⁶.

JAV valstybės departamentas parengė VLIK'o pirmininko dr. K. J. Valiūno adresu laišką, kuriame patvirtinama, kad po Helsinkio konferencijos JAV politika okupuotų Baltijos valstybių atžvilgiu nepakito: „JAV užtikrina, kad saugumo ir kooperavimo konferencija nepakeitė jos politikos nepripažinti Baltijos valstybių jėga inkorporavimo į SSRS. Mūsų politika buvo patvirtinta prezidento 1975 m. liepos mėn. Helsinkio konferencijos išvakarėse ir 1976 02 19 dienos laiške estams“. Šis oficialus raštas išskleidė abejones dėl Lietuvos laisvės bylos teisumo¹⁷.

Dar vienas reikšmingas Tėvynės laisvinimo darbo laimėjimas, kurį pasiekė ALT ir kitos laisvosios lietuvių organizacijos drauge su kitų Baltijos kraštų išeivijos organizacijomis, buvo JAV Kongreso įtikinimas priimti rezoliuciją, įgalinančią sukurti Helsinkio Baigiamojo akto vykdymo komisiją. Būsimosios institucijos tikslas būtų ne tik stebėti, kaip vykdomi ESBK pasirašyti principai, bet ir fiksuoti tų principų laužymo faktus, taip pat tinkamai pasirengti artėjančiai Belgrado konferencijai. Pastaroji mintis sulaukė atgarsio ir abiejuose JAV Kongreso rūmuose – buvo priimtos rezoliucijos, viena-reikšmiškai patvirtinančios Baltijos valstybių inkorporavimo į SSRS nepripažinimą. 1976 m. gegužės–birželio mėn. JAV Kongresas ir administracija įsteigė Europos saugumo ir bendradarbiavimo komisiją (CSCE),

į kurią paskyrė 6 senatorius ir 6 kongresmenus. Tuo tarpu JAV valstybės sekretorius Henris Kissingeris delsė deleguoti JAV administracijos atstovą¹⁸. Ši komisija, kurios pirmininku patvirtintas JAV Kongreso narys Dante B. Fascellas, iškart pradėjo rengtis Belgrado susitikimui ir fiksuoti Helsinkio Baigiamojo akto nuostatų pažeidimus šalyse, ESBK signatarėse. Taigi numatyta JAV CSCE paskirtis nemažai žadėjo Lietuvos laisvės bylos kėlimui. 1976 m. reikšmingi ir laisvosios lietuvių susitikimai su JAV prezidentu. (Suprantama, pirmiausia tai lėmė tų metų lapkričio 2 d. įvyksiantys JAV prezidento rinkimai.) Juose net tris kartus (1976 m. vasario, birželio ir spalio mėn.) JAV lietuviams atstovavo ALT pirmininkas dr. K. Bobelis. Išskirtinas iš jų trečiasis susitikimas, kurį apžvalgininkai apibūdino kaip lietuvių „propagandinį laimėjimą“¹⁹.

1976 m. spalio 12 d. įvyko JAV prezidento G. Fordo susitikimas su 15 JAV etninių grupių atstovais. Tuomet lietuviams, be dr. K. Bobelio, atstovavo JAV lietuvių bendruomenės krašto valdybos pirmininkas Algimantas Gečys. Kviesdamas atsisakyti „tylos sąmokslą“ A. Gečys pabrėžė būtinybę JAV „garsiai kelti“ Baltijos valstybių išvadavimo iš SSRS problemą. Susitikimo metu buvo priminti skirtingi JAV prezidento G. Fordo požiūriai į Baltijos valstybių laisvę pasirašius Helsinkio aktą. Vienas požiūris išdėstytas Baltijos tautų atstovams, kitas pareikštas Amerikos žurnalistams. Taigi kyla pagrįstas klausimas, „kodėl Amerikos moraliniai įsipareigojimai detente politikos dvasioje nebuvo vykdomi sovietų pavergtų tautų atžvilgiu?“²⁰ Dr. K. Bobelis išreiškė nepasitikėjimą JAV valstybės sekretoriaus H. Kissingerio formuojama užsienio politika ir akcentavo dvejopą JAV politiką žmogaus teisių srityje. Pasak jo, vienokia reakcija į žmogaus teisių paneigimus Pietų Afrikos Respublikoje ar Čilėje, kitokia – į „žmonių persekiojimą sovietų okupuotoje Lietuvoje“²¹.

Po tokios griežtos kritikos JAV prezidentas G. Fordas buvo priverstas paneigti 1976 m. spalio 6 d. per televizijos rinkiminės kampanijos programą išreikštą nuomonę, esą „Rytų Europoje sovietų dominavimo nėra“. Dabar prezidentas konstatavo, kad „Rytų Europos valstybėse dominuoja sovietai ir kad visos pavergtos tautos seniai būtų buvusios laisvos, jeigu ne tas tautas kontroliuojančių 30 sovietų divizijų“. Be to, patvirtinta, kad „to SSRS dominavimo JAV niekada nepripažins“, ir pareikšta viltis, jog „Rytų Europos tautos visgi kada nors laisvę atgaus“²².

Tuo pat metu kitas kandidatas į JAV prezidentus – Jimmy Carteris atsiuntė ALT adresu telegramą, kurioje užtikrinama jo, kaip būsimąjo JAV prezidento, teigiama pozicija dėl Baltijos valstybių ir visos Rytų Europos laisvės²³.

Taigi laisvoji lietuvija, išnaudodama naują tarptautinę padėtį po Helsinkio susitarimų, ėmėsi plačios Lietuvos laisvinimo veiklos ir pasiekė pirmuosius laimėjimus. Aktyvi Lietuvos laisvinimo organizacijų pozicija ir sėkminga Lietuvos laisvės bylos eiga kėlė sovietiniam saugumui didelį nerimą.

KGB RŪPESČIAI DĖL LIETUVOS LAISVĖS BYLOS PO HELSINKIO KONFERENCIJOS

Lietuvos laisvinimo veiklai palankiai besiklostančios aplinkybės po ESBK Baigiamojo akto pasirašymo Helsinkyje neliko nepastebėtos sovietinio saugumo. Tai patvirtina KGB Lietuvos SSR padalinio parengtas dokumentas, kuriame išsamiai nagrinėjama aktyvėjanti laisvosios lietuvių pozicija siekiant Lietuvos laisvės. Visų pirma pastebimas lietuvių išeivijos „siekinimas pasinaudoti konferencija [turima omenyje Helsinkio konferencija. – J. B.] taip vadinamam „Lietuvos bylos“ reikalui“²⁴. Dokumente nurodomi konkretūs faktai. JAV lietuvių atstovų

priėmimų metu pas JAV prezidentą G. Fordą (1975 m. vasario 27 d. ir liepos 25 d.) buvo gautas patvirtinimas, kad Amerika ir toliau nepripažins Baltijos valstybių inkorporavimo į Sovietų Sąjungą. Tą pačią mintį laiškuose patvirtino JAV valstybės sekretoriaus padėjėjas A. Hartmanas 1975 m. gegužės 6 d. ir JAV prezidento padėjėjas 1975 m. liepos 1 d.

Be JAV lietuvių bendruomenės, kuri nuosekliai veikė Lietuvos vadavimo linkme, sovietų okupacijos nepripažinimo reikalu į savo valstybių Užsienio reikalų ministerijas kreipėsi Kanados ir Urugvajaus lietuviai²⁵. Pro sovietinio saugumo akis nepraslydo ir faktas, kad VLIK'o pirmininkas dr. K. J. Valiūnas ESBK metu lankėsi Helsinkyje.

Bene daugiausia nerimo KGB sukėlė JAV Atstovų rūmų ir Senato rezoliucijos dėl Baltijos valstybių. Saugumas išskyrė dvi rezoliucijų kategorijas. Pirmosiose rezoliucijose pabrėžiama, jog ESBK nepakeitė JAV požiūrio Baltijos valstybių okupacijos atžvilgiu ir JAV toliau laikysis neteisėto inkorporavimo nepripažinimo. Antrosiose pažymima, kad JAV, nepripažindamos sovietų okupacijos Baltijos valstybėse, privalėtų šią tarptautinę neteisybę kelti Jungtinių Tautų Organizacijoje (JTO).

KGB Lietuvos SSR padalinys minima me dokumente daro išvadą, kad „Helsinkio konferencijos požiūriu reakcinė emigracija šiuo metu laikosi pozicijos – Baigiamasis aktas gali pasitarnauti „laisvinimo reikalui““²⁶. Tam turi būti panaudoti du ESBK Baigiamojo akto principai. Pirma, „sienos gali būti keičiamos taikiu būdu“. Antra, humanitarinių ryšių plėtimas, kontaktų aktyvinimas, pasikeitimas informacija, o tai, pasak sovietinio saugumo, „žmonės gali panaudoti savų idėjų, savos (priešiškos) informacijos eksportui į Sovietų Lietuvą“²⁷.

Aštuntojo dešimtmečio laisvosios lietuvių veiklą KGB apibūdino kaip „sudėtingą imperializmo ideologinių diversijų sudėtinę dalį“. Be to, pažymimi svarbiausi tos veik-

los elementai, kurie atspindi Sovietų Lietuvoje gyvenančių žmonių priespaudą: „rusifikacija, religijos persekiojimas, žydų tautybės žmonių persekiojimas, kultūros laisvės nebuvimas, disidentų veiklos, kitaminčių persekiojimai“²⁸.

Pripažįstama, jog viena aktualiausių išeivijos lietuvių veiklos išraiškų yra propagandinės laidos per radijo stotis „Amerikos balsas“, Romos radijas, Vatikano radijas, Madrido radijas, „Laisvė“.

Dar 1975 m. sovietinis saugumas išskyrė šias svarbiausias Lietuvos laisvinimo akcijas:

1) pasitraukusių iš Sovietų Lietuvos asmenų „panaudojimas antisovietinei propagandai“ (turimi omeny Simas Kudirka, Jonas ir Marija Jurašai, Aloyzas Jurgutis, Vaclovas Sevriukas ir kt.);

2) disidentų veiklos propagavimas (minimas Tomas Venclova, Mindaugas Tamonis, Sergejus Kovaliovas);

3) pagrindinės „Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronikos“ leidimas ir vertimas į anglų, vokiečių, prancūzų kalbas;

4) rengiamas Kopenhagos (Baltijos) tribunolas, Andrejaus Sacharovo apklausa, kurioje kviečiami dalyvauti S. Kudirka ir J. Jurašas;

5) rugpjūčio mėnesį rengiama pavergtųjų tautų savaitė;

6) birželio mėnesį Stokholme organizuojama Baltijos instituto konferencija;

7) gruodžio mėnesį planuojamas Lotynų Amerikoje Pasaulio lietuvių jaunimo kongresas;

8) Vatikano paskelbtų „šventųjų metų“ panaudojimas antisovietinei veiklai, kurioje aktyviai dalyvauja JAV lietuvių dvasininkai – vyskupai Vincentas Brizgys, Antanas Deksnys, kunigai prelatas dr. Ladas Tulaba, monsinjoras Vincas Mincevičius, dr. Vytautas Kazlauskas ir kt.;

9) balandžio mėnesį Miunchene rengiamas simpoziumas „Religijos padėtis SSRS ir jos valdomuose kraštuose“, kuriame lie-

tuviams atstovaus kunigas dr. Juozas Vaišnora;

10) numatomas Baltijos kraštų atstovų kreipimasis į JTO (minima organizacija BATUN).

Sovietinis saugumas, pripažindamas platų laisvosios lietuvių veiklos 1975 m. spektrą, džiūgauja pastebėjęs neva didėjančius prieštaravimus tarp Lietuvos laisvinimo organizacijų. Anot cituojamo KGB dokumento, „susikilo JAV lietuvių bendruomenė, aršiai pešasi ALT su PLB, ALT su VLIK'u“. Tačiau sutinkama, kad nepaisant šių kliuvinių laisvosios lietuvių tikslas lieka tas pats – palaikyti Lietuvos laisvinimo „vilties iliuziją“²⁹.

KGB Lietuvos SSR padalinys buvo priverstas konstatuoti, jog „po Helsinkio parengta nauja veiksmų programa, panaudojanti pasitarimo dokumentus savo interesams ir savo interpretacijoms prieš Vakarų visuomenę“³⁰. Tokią išvadą leido daryti numatytos svarbiausios išeivijos Lietuvos laisvinimo veiklos kryptys 1976 metams, pagrįstos šiomis nuostatomis: 1) Lietuvos SSR nėra sąžinės laisvės ir pažeidžiamos žmogaus teisės; 2) SSRS nacionalinės politikos kompromitavimas; 3) faktų, rodančių Helsinkio susitarimų pažeidimus Sovietų Sąjungoje, rinkimas; 4) ideologiškai priešišku LSSR gyventojų rėmimas³¹.

Kaip atsaką į tai KGB Lietuvos SSR padalinys numatė priemones, padėsiančias diskredituoti Lietuvos laisvinimo organizacijas. Visų pirma nutarta pasitelkti keletą agentų (Vilnelę, Šarūną, Profesorių, Jūrą), kurie pagelbėtų kaupti informaciją apie aktyviausias lietuvių išeivijos organizacijas – ALT, BATUN (Baltijos valstybių apeliacijos į JTO komitetas), VLIK'ą ir kt. Dar išipareigota išleisti knygą „Trys dešimtmečiai emigracijoje“ (pasirodė 1977 m.), kuri padėtų diskredituoti patriotinę laisvąją lietuvią. Knygos autorius – „savas“ žmogus Orestas. Be to, numatyta plačiai propaguoti buvusių Lietuvos Respublikos valdininkų, perėjusių į

sovietai pusę, straipsnius ir kalbas. Toliau įsipareigojama remti JAV sionistų organizacijas, padėsiančias atskleisti lietuvių „karius nusikaltėlius“. Dar sumanyta panaudoti lietuvių ir vokiečių literatūros draugiją – sudaryti joje specialią kūrybinės inteligentijos grupę, įtraukiant į ją ir saugumo operatyvinius darbuotojus. Nepamirštas ir išeivijos jaunimas, gyvenantis JAV, Kanadoje, VFR ar kitur. Planuojama skatinti jaunimą lankytis Sovietų Lietuvoje ir tą faktą būtinai panaudoti „politiniam darbui“. Pagaliau pabrėžiama, jog būtina sudaryti sąlygas žinomiems išeivijos menininkams, literatams, mokslininkams atvykti į Lietuvos SSR per „Tėviškės“ draugiją³². Toks „geranoriškumas“ lengvai paaiškinamas taip pat propagandiniais sumetimais. Visos išvardytos KGB priemonės turėjo tikslą toliau skaldyti laisvąją lietuvią ir didinti Lietuvos laisvinimo organizacijų tarpusavio nesutarimus. Skatinant išeivijos jaunimą ir intelektualus lankytis sovietų okupuotame krašte turėta tikslas skleisti propagandą apie „klestinčią“ Lietuvos SSR ir kartu atitraukti juos nuo Lietuvos laisvinimo veiklos.

Teisingumo dėlei reikia pažymėti, jog daugumą aptartame plane numatytų priemonių sovietinis saugumas mėgino įgyvendinti. Sovietų Lietuvoje lankėsi vis daugiau jo pageidaujamų socialinių sluoksnių lietuvių iš Vakarų kraštų. Tačiau jie nesunkiai atpažindavo sovietinę tikrovę ir nepasiduodavo propagandai. Matyt, todėl KGB Lietuvos SSR padalinys norimo aiškaus rezultato ir numatyto galutinio tikslo taip ir nepasiekė. Tai patvirtina faktas, jog Vakaruose toliau buvo sėkmingai keliama Lietuvos laisvės byla.

LAISVOSIOS LIETUVIJOS LEIDYBOS BARUOSE

Bylojant pasauliui apie Lietuvos sovietinę okupaciją, informuojant valstybines ar tarp-

tautines institucijas apie okupuotame krašte vykusį ar vykdomą genocidą ar antihumaniškumo apraiškas ir kėsiniams į pagrindines žmogaus teises, didelę reikšmę turėjo laisvosios lietuvių leidiniai, pasirodę užsienio kalbomis aštuntojo dešimtmečio viduryje. Visų pirma išskirtinas išsamus, didelės apimties enciklopedinis leidinys apie Lietuvą anglų kalba. Jo leidimo iniciatorius – VLIK'o valdyba, o autorius – Mykolas Drunga³³.

Svarbiausių žinių apie okupuoto krašto padėtį pateikė kitas leidinys – kun. dr. Juozo Prunskio „Lithuania“.

Svarus JAV LB įnašas ginant sovietų pavergtos tautos reikalą buvo 1975 m. išleistas žmogaus teisių pažeidimų Lietuvoje sąvadas „The violations of human rights in Soviet occupied Lithuania. A Report for 1975“. Žmogaus teisių pažeidimai keliama leidinyje „Respect my rights“, kurį 1976 m. parengė PLB. Leidinys skirtas disidentui Antanui Terleckui.

Rašant naujausiųjų laikų Lietuvos istorijos metraštį, buvo paminėta Lietuvos laisvės šauklio Romo Kalantos penkerių metų pasiaukojimo sukaktis ir VLIK'o rūpesčiu pasirodė leidinėlis anglų kalba „Flames for Freedom“. Taip pat buvo įamžintas S. Kudirkos žygdarbis ir JAV sukūrė meninę juostą, pasakojančią apie šį kovotoją dėl Lietuvos išvadavimo³⁴.

Didelę reikšmę pristatant Lietuvos laisvės bylą tarptautinėje plotmėje turėjo periodiniai leidiniai užsienio kalbomis. VLIK'o pastangomis buvo toliau leidžiami Eltos biuletiniai ne tik lietuvių kalba, bet ir anglų (kas mėnesį), prancūzų (kas trys mėnesiai), italų (kas mėnesį), ispanų (kas trys mėnesiai), portugalų kalba (neperiodiškai)³⁵.

1977 m. kovo mėnesį VLIK'as įkūrė lietuvių informacinę tarybą, kuri numatė reguliariai leisti anglų kalba žinių rinkinį „News Release“ apie žmonių padėtį Sovietų Lietuvoje.

Maždaug tuo pat metu (1977 m. balandžio mėnesį) JAV LB pradėjo leisti mė-

nesinį leidinį anglų kalba „Bridges“, kuriam aptariamos Lietuvos problemos tautiniu požiūriu. Pirmiausia lietuviškai nekalbantiems užsienio lietuviams skirtas leidinys netrukus išpopuliarėjo ir jau po metų jo tiražas pasiekė 10 tūkst. egzempliorių. „Bridges“ buvo prenumeruojamas 41 JAV valstijoje, taip pat Jungtinėje Karalystėje, Italijoje, Kanadoje, Australijoje³⁶. Apskritai leidinys, užsibrėžęs atgaivinti lietuviškumą tarp angliškai kalbančių tautiečių, daugiau nei sėkmingai pasiekė tikslą, peržengdamas JAV ribas. Beje, šiuo leidiniu taip pat labai domėjosi KGB Lietuvos SSR padalinys. Tai rodo „Bridges“ reguliaraus gavimo lydraščiai, išlikę išeivijos stebėjimo bylose.

Nušviesti Vakarams Lietuvos Katalikų Bažnyčios persekiojimą ir tikinčiųjų teisių varžymą daug padėjo Lietuvių katalikų religinė šalpa (LKRŠ), vadovaujama kun. Kazimiero Pugevičiaus. Jos pastangomis sovietų okupuotame krašte pogrindyje leidžiama „Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika“ buvo verčiama į užsienio kalbas. Vien Belgrado susitikimo išvakarėse LKRŠ parengė minėto pogrindinio leidinio sąvado vertimą į anglų kalbą ir išsiuntinėjo 5000 egzempliorių svarbiausioms Vakarų valstybėms, Helsinkio akto signatarėms, bei įvairioms religinėms organizacijoms³⁷.

ŽMOGAUS TEISIŲ KLAUSIMAS SOVIETŲ OKUPUOTOJE LIETUVOJE

Dar 1976 m. lapkričio mėnesį ALT kreipėsi į laisvąją lietuvią ragindama rinkti ir registruoti faktus apie visus sovietų valdžios varžymus išvykti Baltijos respublikų piliečiams iš SSRS į JAV šeimų susijungimo ar privačiais reikalais. Tą patį klausimą šiek tiek anksčiau jau buvo kėlęs Jungtinis Baltijos komitetas.

Veikdamas ta pačia linkme VLIK'as žengė dar konkretesnį žingsnį. 1976 m.

gruodžio 4–5 d. VLIK'o seimo nutarimu buvo sukurta Lietuvos žmogaus teisių komisija (LŽTK). Jos pirmininku pakviestas tarptautinės teisės specialistas, buvęs Vilniaus universiteto prorektorius, Lietuvos pasiuntinybės Vašingtone patarėjas prof. dr. Domas Krivickas. Sudarant LŽTK vadovautasi principu, kad būtų atstovaujama svarbiausioms Lietuvos laisvinimo organizacijoms (LB, ALT, BALŠF (Bendrasis Amerikos lietuvių šalpos fondas) ir pan.). Komisiją sudarė: kun. K. Pugevičius, dr. Jonas Genys, Daiva Kezienė, Aušra Zerr-Mačiulaitytė, dr. J. Balys, Jonas R. Simanavičius, S. Kudirka, A. Jurašienė, J. Jurašas³⁸.

Sukurtos LŽTK tikslas buvo rinkti duomenis apie Lietuvos SSR gyvenančius giminaičius, pažįstamus, kitus piliečius, kuriems sovietai varžo religijos laisvę, neleisdžia išvykti į užsienį. „Mūsų teisė ir šventa pareiga rinkti ir skubiai perduoti šią medžiagą atitinkamiems valstybiniais organams arba gyvenamųjų šalių vyriausybėms“, – rašoma kreipimesi į laisvosios lietuvių visuomenę³⁹.

Artėjant Belgrado susitikimui minimus duomenis baigta rinkti ir tvarkyti. Tada Lietuvos laisvinimo organizacijoms iškilo uždavinys paskleisti sukaupią informaciją JAV valdžios institucijoms, amerikiečių visuomenei ir kartu skatinti šios informacijos platinimą tarptautiniu mastu⁴⁰. Sukaupiai medžiagai platinti plačiai panaudota išeivijos spauda, kurioje buvo skelbiami straipsniai, laiškai, atskleidžiantys tikinčiųjų persekiojimą, žmogaus teisių varžymą Sovietų Lietuvoje. Kai kurie duomenys, pavyzdžiui, medžiaga apie Lietuvos disidentus Nijolę Sadūnaite, Joną Kastytį Matulionį, kitus už antisovietinę veiklą nuteistus asmenis, laisvosios lietuvių rūpesčiu buvo paskleisti per JAV žiniasklaidą.

Tuo metu LŽTK nariai bei kiti Lietuvos laisvinimo organizacijų atstovai suaktyvino paskaitinę veiklą ir dalyvavo įvairiuose JAV tarptautinio masto simpoziumuose, disku-

sijose žmogaus teisių klausimais. Lietuviai, remdamiesi surinktais faktais apie sovietų nusižengimus tarptautiniams susitarimams Baltijos valstybėse, pateikdavo tiek oficialiems valdžios atstovams, tiek amerikiečių ar Vakarų visuomenei tikslų okupuotų kraštų vaizdą.

1977 m. vasario 24 d. jau pasitraukęs į Vakarus T. Venclova dalyvavo JAV Kongreso CSCE komisijoje ir liudijo apie Helsinkio susitarimų laužymą sovietų okupuotoje Lietuvoje.

Balandžio 27 d. JAV CSCE oficialiai išklause ALT pirmininko dr. K. Bobelio, kuris atstovavo Jungtiniam Baltijos komitetui, pranešimą apie žmogaus teisių pažeidimus Sovietų Sąjungos okupuotuose Baltijos kraštuose. K. Bobelis primygtinai prašė paveikti JAV įstatymų leidėjus, kad Amerikos delegacija Belgrado konferencijoje keltų klausimą dėl neteisėtos Baltijos valstybių padėties. Pabrėžta, jog būtina „gerbti šių pavergtų valstybių tautų piliečių teises, kadangi Baltijos valstybių atžvilgiu pilietinės teisės neatskiriamos nuo tautinių teisių“, ir reikalauti „visiško visų susitarimų, kuriuos Sovietų Sąjunga grubiai pažeidė, gerbimo ir laikymosi“⁴¹.

Gegužės 6–8 d. Vakarų Vokietijoje (Wild Bad Kreutze) Jungtinių Tautų Organizacijos iniciatyva sušauktoje konferencijoje žmogaus teisių ir tautų apsisprendimo klausimu dalyvavo LŽTK pirmininkas dr. D. Krivickas ir Lietuvos atstovybės Šveicarijoje patarėjas dr. Albertas Gerutis. Lietuviai padarė išsamius pranešimus apie žmogaus teisių varžymus Lietuvoje ir kitose okupuotose Baltijos valstybėse. Drauge su konferencijoje priimtais nutarimais minėti pranešimai buvo įteikti Helsinkio akto signatarėms.

Gegužės 9 d. JAV LB pirmininkas A. Gečys įteikė JAV CSCE, vadovaujamai D. B. Fascello, memorandumą dėl žmogaus teisių pažeidimų sovietų okupuotoje Lietuvoje.

Gegužės 19 d. J. Jurašas dalyvavo Vašingtone surengtoje konferencijoje „Žmogaus teisės po Helsinkio“. Ją rengė Amerikos taryba „Už laisvę pasaulyje“, Pavergtųjų tautų komitetas, kardinolo Mindszenty fondas, Žydų teisių taryba, Jaunųjų amerikiečių organizacija „Už laisvę“. J. Jurašas savo pranešime ypač pabrėžė sovietų vykdomą Baltijos valstybių rusinimą ir etninį genocidą⁴².

Lietuvos laisvinimo organizacijos, palaikydamos nuolatinį ryšius su JAV Kongreso CSCE komisijos nariais, pateikdavo nemažai faktų apie sovietų vykdomus žmogaus teisių pažeidimus.

KITOS LIETUVOS LAISVĖS BYLOS KĖLIMO APRAIŠKOS 1977 M.

Lietuvos laisvės bylos kėlimas sulaukdavo atgarsio įvairiose tarptautinėse organizacijose, pavyzdžiui, Pavergtųjų Europos tautų (PET) organizacijoje, taip pat JAV žiniasklaidoje.

1977 m. birželio 2–3 d. PET delegacija, kurioje buvo minimos organizacijos parlamento vicepirmininkas, VLIK'o pirmininko pavaduotojas dr. B. Nemickas, lankėsi Vašingtone, JAV Senate ir Kongrese. Susitikęs su Valstybės departamento Europos reikalų pusekretoriu Johnu A. Armitage, mūsų atstovas pateikė faktų, kad Sovietų Sąjunga laužo žmogaus teises okupuotose Vidurio ir Rytų Europos šalyse. Kartu dr. B. Nemickas paskelbė sukauptus duomenis, rodančius, kad sovietai kliudo susijungti perskirtoms lietuvių šeimoms, lietuviams iš Lietuvos SSR lankytis užsienyje ir Vakarų lietuviams atvykti į Lietuvą⁴³. Tuo metu Lietuvos laisvinimo kryptimi aktyviai veikė Lietuvos diplomatinė tarnyba. Jos atstovas dr. Stasys Antanas Bačkis drauge su kolegomis iš Latvijos ir Estijos atstovybių 1977 m. birželio 7 d. taip pat susitiko su J. A. Armitage ir įteikė notas, kuriose atkreipiamas JAV dėmesys

į Sovietų Sąjungoje paminamas žmogaus teises. Dar vienas žingsnis keliant žmogaus teisių pažeidimus sovietų okupuotoje Lietuvoje ir kartu parodant pasauliui, kad Lietuva nesusitaikė su okupacija, buvo VLIK'o pirmininko dr. K. J. Valiūno ir Lietuvos diplomatinės tarnybos vadovo ministro Stasio Lozoraičio pasirašytas memorandumas. 1977 m. rugsėjo 19 d. datuotame dokumente raginama atkreipti dėmesį į žmogaus teisių varžymą Sovietų Lietuvoje ir reikalaujama pašalinti sovietų okupaciją.

Artėjant Belgrado konferencijai Lietuvos žmogaus teisių komisija parengė du svarbius dokumentus: „Memorandumą dėl Helsinkio Baigiamojo akto nuostatų vykdymo“ ir „Raportą apie religinės laisvės pažeidimus okupuotoje Lietuvoje“. „Vienašališkas Lietuvos įjungimas į Sovietų Sąjungą, kariškai ją okupuojant, yra nelegali aneksija. Tokiu būdu Lietuva nėra Sovietų Sąjungos dalis nei teisiškai, nei politiškai“, – teigiama memorandumė, kuri parengė dr. D. Krivickas ir kun. K. Pugevičius⁴⁴. Memorandumas VLIK'o ir Lietuvos diplomatinės tarnybos vardu buvo įteiktas Helsinkio akto signatarėms, nekomunistinėms valstybėms, o raportas ne tik pristatytas Helsinkio susitikime dalyvavusioms valstybėms, bet ir paskleistas per spaudą ir radiją⁴⁵.

Visi laisvosios lietuviškos žygiai buvo nukreipti į svarbiausią tikslą – kelti Lietuvos laisvės bylą liudijant pasauliui, kad Sovietų Sąjunga neteisėtai inkorporavo Baltijos valstybes. Ypač svarbu buvo siekti, kad šis klausimas nebūtų pamirštas Belgrade ir ten sulauktų norimo atgarsio. Tai – Lietuvos laisvinimo darbo maksimali programa Belgrado susitikimui. Atsargai priimta ir minimali programa. Joje numatyta Belgrade atkreipti dėmesį į tai, kad Baltijos valstybėse persekiojama Bažnyčia ir tikintieji, vykdomas rusinimas, trukdoma susijungti persiskyrusioms šeimoms; taip pat numatyta plėsti privačius tarptautinius ryšius.

Aiškūs Baltijos kraštų nepasitenkinimo sovietų okupacija ženklas buvo 1977 m. rugsėjo 24 d. Vašingtone prie Linkolno paminklo įvykusi antisovietinė demonstracija. Joje dalyvavo apie 4 tūkst. lietuvių, latvių, estų, taip pat oficialūs asmenys – JAV delegacijos būsimoje Belgrado konferencijoje narys senatorius Robertas Dole, kiti senatoriai: Howardas M. Metzenbaumas, Peteris Domenici, Jackas Schmitas, kongresmenas James Blanchord'as, Valstybės departamento žmogaus teisių koordinatoriaus pavaduotojas L. Schreideris.

Protesto renginį suorganizavo Pasaulio lietuvių jaunimo sąjunga drauge su kitomis Baltijos kraštų jaunimo organizacijomis. Parengiamajam komitetui vadovavo Viktoras Nakas.

Kalbėjęs senatorius R. Dole pirmiausia pažadėjo Belgrade kelti Baltijos valstybių neteisėto inkorporavimo į Sovietų Sąjungą klausimą. Jis taip pat kėlė reikalavimą išvesti okupacinę kariuomenę ir surengti Baltijos valstybėse naujus laisvus rinkimus⁴⁶.

Demonstracijoje buvo prisimintas Helsinkio susitarimų principas, skelbiantis, „kad visos tautos visada turi teisę ir pilną laisvę, kada ir kaip tik nori, spręsti savo vidinį ir išorinį politinį statusą be jokio užsienio kraštų kišimosi ir turi teisę, kaip tik patys nori, siekti savo politinio, ekonominio ir kultūrinio vystymosi“. Be to, pranešta, kad bus siūloma JAV Senatui priimti 224-ąją rezoliuciją, apibrėžiančią JAV delegacijos siekius Belgrado konferencijoje: „Išryškinti visuotinę svarbą gerbti veiksmingą galimybę naudotis lygiomis teisėmis ir laisvo apsisprendimo visoms tautoms, vystant draugiškus ryšius tarp savęs ir tarp visų valstybių. Jeigu kalbama apie žmogaus teises, individo laisves, tai neturėtų būti pamirštos tautų teisės“⁴⁷.

Apskritai oratoriai demonstracijoje pritarė reikalavimams, kad visos Helsinkio akto signatarės privalo vykdyti šiuos susitari-

mus ir suteikti žmonėms jų prigimtines teises laisvai gyventi, kalbėti, mąstyti, tikėti.

Dalis demonstrantų (apie 200 žmonių), spontaniškai prasiveržę prie SSRS ambasados Vašingtone, kur tuomet viešėjo sovietų užsienio reikalų ministras Andrejus Gromyko, priminė žmogaus teisių pažeidinėjimą okupuotose Baltijos valstybėse⁴⁸.

Baltijos šalių išeivijos protesto renginys atkreipė JAV žiniasklaidos dėmesį. Jis buvo transliuojamas per Vašingtono radiją ir televiziją (NBC TV), o „Amerikos balsas“ tą pačią dieną du kartus perdavė į Baltijos valstybes specialius reportažus⁴⁹.

Demonstracija buvo reikšminga dar vienu aspektu. Ji išsklaidė visus sovietų ideologų svaichiojimus apie tariamą lietuvių išeivijos jaunimo abejingumą Lietuvos laisvinimo reikalui ir patvirtino laisvosios lietuvių jauniosios kartos nusistatymą laimėti Lietuvos laisvės bylą.

Visi šie faktai rodo, kad laisvoji lietuvija nuveikė didžiulį darbą aiškindama pasauliui neteisėtą Lietuvos okupaciją ir keldama Lietuvos laisvės bylą. Lietuvos ir kitų Baltijos valstybių laisvinimo reikalas sulaukė atgarsio ir oficialiojoje JAV administracijoje. Neatsitiktinai Belgrado konferencijos išvakarėse JAV prezidento patarėjas nacionaliniam saugumui Zbignewas Brzezinskis, kalbėdamas Kolumbijos universitete, pareiškė, kad „Pabaltijo kraštų byla yra viena didžiausių problemų, stovinti sovietams prieš akis“⁵⁰.

LIETUVOS LAISVĖS KLAUSIMAS BELGRADO KONFERENCIJOJE

Jugoslavijos sostinėje Belgrade 1977 m. spalio 4 d. prasidėjusi Helsinkio Baigiamojo akto signatarių konferencija užsibrėžė tikslą patikrinti ESBK susitarimo vykdymo rezultatus ir nustatyti tolesnės veiklos gaires. Savime suprantama, norėta įsitikinti, ar visos

Helsinkio aktą pasirašiusios šalys vykdo savo įsipareigojimus, ypač ar gerbia žmogaus teises. Šis klausimas įtrauktas atskirai į Belgrado konferencijos darbotvarkę JAV iniciatyva, nors SSRS tam ir priešinosi.

Laisvoji lietuvija Belgrado susitikimui skyrė daug dėmesio. Buvo tikimasi, jog Belgrade iš autoritetingos tarptautinės tribūnos bus iškeltas pasauliui Baltijos kraštų laisvės klausimas, atskleisti žmogaus teisių pažeidimai, Bažnyčios ir tikinčiųjų persekiojimai sovietų okupuotuose kraštuose.

Dar prieš Belgrado konferenciją dr. K. Bobelis, kalbėdamas JAV Kongreso CSCE, teigė, jog žmogaus kaip piliečio teisės nėra atskiriamos nuo tautų teisių. Be to, Lietuvos laisvinimo organizacijų ALT, VLIK'o, PLB ir kt. surinkti faktai rodė, kad okupacijoje gyvenančių lietuvių teisės yra pažeidinėjamos. Ši medžiaga buvo įteikta D. B. Fascello vadovaujamai komisijai ir, suprantama, sukūrė prielaidas tam, kad neteisėtai sovietų okupuoto Pabaltijo klausimas nebus pamirštas Belgrade.

Kaip ir Helsinkio susitikime, VLIK'as ir Jungtinis Baltijos komitetas pasiuntė į Jugoslavijos sostinę savo atstovą, kuris turėjo atkreipti konferencijos dalyvių ir visuomenės dėmesį į Baltijos kraštų laisvės klausimą. Šią atsakingą misiją VLIK'as pavedė kunigui K. Pugevičiui, kuris 1977 m. spalio 25–31 d. lankydamasis Belgrade susitiko su JAV ambasadoriumi Albertu W. Shereru (jaunesniu), Vatikano atstovu konferencijoje mons. Fonzu Munozu ir perdavė informaciją apie Lietuvos laisvės bylos kėlimą. Pokalbiuose buvo akcentuojami žmogaus teisių, „ypač religijos laisvės ir apsisprendimo vykdymo laužymo“ sovietų okupuotoje Lietuvoje klausimai. Be to, įvyko susitikimai su JAV, Airijos delegacijų nariais ir „New York Times“ korespondentu⁵¹.

1977 m. lapkričio 5–7 d. Baltijos šalių išeivijos organizacijų iniciatyva Belgrado susitikime dalyvaujančioms Vakarų valstybių

delegacijoms, tarp jų JAV, Kanados, VFR, Olandijos, Skandinavijos kraštų ir kt., buvo įteiktas dokumentų rinkinys apie neteisėtą Baltijos valstybių okupaciją. Prie jau minėto LŽTK memorandumo pridėtas laiškas, adresuotas SSRS vadovui Leonidui Brežnevui, kuriame reikalaujama nutraukti neteisėtą okupaciją. Apskritai dokumentuose Sovietų Sąjunga kaltinama Baltijos valstybių kolonizavimu, rusinimu, ekonominiu išnaudojimu, švietimo ir religijos varžymu, disidentų persekiojimu⁵². Bene didžiausiu laimėjimu galima laikyti ALT pirmininko dr. K. Bobelio pakvietimą būti JAV delegacijos nariu, senatoriaus R. Dole patarėju etninėms grupėms. Todėl lapkričio 19–26 d. dr. K. Bobelis lankėsi Belgrade, kur jau vyko konferencija ir dalyvavo JAV delegacija, vadovaujama Arthuro J. Goldbergo.

Lapkričio 25 d. buvo ypač reikšminga Lietuvai, Latvijai ir Estijai laisvės bylos kėlimo atžvilgiu. Senatorius R. Dole iš Belgrado tribūnos ESBK susitikimo dalyviams pareiškė: „Yra faktas, kad Jungtinės Amerikos Valstijos niekad nepripažinusios Baltijos valstybių Lietuvos, Latvijos ir Estijos inkorporavimo į Sovietų Sąjungą ir oficiali JAV nepripažinimo politika nebuvo paveikta Europos saugumo konferencijos rezultatais. Šis pastovus Jungtinių Valstijų politikos principas yra remiamas Jungtinių Valstijų kongreso“⁵³.

Rengiant senatoriaus kalbą daug talkino dr. K. Bobelis ir latvių atstovas G. Mejerovičius.

Nors senatorius R. Dole, vadovaudamasis Valstybės departamento nustatyta politikos linija, toliau kalbėjo, „kad tautų apsisprendimas yra Amerikos imigrantų, [...] tautinių mažumų reikalas“⁵⁴, tačiau tai buvo istorinės reikšmės įvykis. Pirmąkart po Antrojo pasaulinio karo viešai tarptautiniame forume patvirtintas Baltijos valstybių prievartinio įjungimo į Sovietų Sąjungą nepripažinimas.

Į R. Dole kalbą SSRS delegacijos vadovas Jurijus Voroncovas replikavo, jog visiems yra žinoma, kad Baltijos valstybės savanoriškai įsijungė į Sovietų Sąjungą; jis teigė, jog praėjus ketveriems penkeriems metams ir JAV nepripažins šio fakto. A. J. Goldbergas atsakomuoju žodžiu išreiškė nekintamą JAV poziciją, kad Baltijos valstybės „Sovietų Sąjungos nelegaliai okupuotos ir tos okupacijos JAV nepripažino ir nepripažins ir į Helsinkio aktą jis [faktas. – J. B.] nėra įtrauktas“⁵⁵. Tuo tarpu KGB papiktino dar viena senatoriaus R. Dole pasakyta mintis: „Laisvę būtina suteikti ne tik atskiriems asmenims, bet ir visoms pavergtoms tautoms, kad jos galėtų turėti laisvą teisę spręsti savo reikalus. Kiekvienam turi būti aišku, kad tokios teisės Lietuva, Latvija ir Estija neturi“⁵⁶.

Reikšmingas Lietuvos, kaip ir kitų Baltijos valstybių, laisvinimo reikalui buvo ir kitas pareiškimas. JAV delegacijos narys Mr. Frowickas pabrėžė, kad amerikiečiai į Antrąjį pasaulinį karą įsitraukė norėdami padėti agresijos aukoms atgauti pasitikėjimą, apsisprendimo teisę ir laisvę, todėl JAV, likdama ištikima demokratijos, laisvės ir laisvo apsisprendimo dvasiai, pritaria Helsinkio akto 8-ajam principui ir stengiasi, kad jis nebūtų ignoruojamas ar netektų praktinio taikymo (šis principas kalba apie tautų lygiateisiškumą ir teisę tvarkyti savo likimą)⁵⁷. Taigi buvo pasiektas nemažas laimėjimas ESBK Jugoslavijos sostinėje įgyvendinant Lietuvos laisvinimo darbo maksimalią programą.

Belgrado konferencija truko septynis mėnesius. JAV ir kitos Vakarų valstybės siekė Belgrado susitikime ne tik apžvelgti Helsinkio susitarimų vykdymą, bet ir sutarti dėl naujų priemonių Europos tautų labui. Tačiau sovietinis blokas tam prieštaravo ir pirmiausia kėlė taikos, saugumo, nusiginklavimo klausimus. Todėl Vakarų šalių pasiūlymas konferencijoje aprėpti visus Helsinkio akto aspektus, įskaitant ir humanizmo klausimus, liko probleminis.

Kita vertus, Belgrado konferencija buvo žingsnis pirmyn keliant žmogaus teisių klausimą tarptautinėje arenoje. Nors sovietai prieštaravo vakarietiškai žmogaus teisių klausimo interpretacijai, tačiau ši problema buvo paliesta tiek, kiek ji užfiksuota Helsinkio Baigiamajame akte.

Vis dėlto Belgrade sutarta toliau tęsti ESBK pradėtą darbą ir kitą susitikimą sušaukti 1980 m. Ispanijos sostinėje Madride⁵⁸.

IŠVADOS

Laisvoji lietuvių, įsitikinusi, kad 1975 m. Helsinkyje pasirašytas Europos saugumo ir bendradarbiavimo konferencijos Baigiamasis aktas nepakeitė JAV politikos dėl Baltijos valstybių inkorporavimo į Sovietų Sąjungą, pradėjo šį dokumentą interpretuoti Lietuvos laisvinimo veiklai naudinga linkme. Helsinkio aktas tapo Lietuvos laisvės bylos šerdimi. Atsižvelgiant į palankiai besiklostančią tarptautinę padėtį, Amerikos lietuvių tarybos iniciatyva 1975 m. buvo priimta penkių etapų Lietuvos laisvinimo programa. Joje užfiksuotas svarbiausias siekis – Lietuvos valstybės nepriklausomybės atkūrimas. Suaktyvėjusi laisvosios

lietuvių veikla vertė susirūpinti KGB Lietuvos SSR padalinį. Sovietinis saugumas ėmėsi priemonių, kurios padėtų diskredituoti Lietuvos laisvinimo organizacijas.

Belgrado susitikimas, siekęs leisti šalims signatarėms pasikeisti nuomonėmis apie Helsinkio susitarimų vykdymą, skatino nustatyti ateičiai būdus, kaip plėsti bendradarbiavimą tarp Rytų ir Vakarų, kartu mažinti politinę įtampą tarptautinėje plotmėje. Labai svarbu, kad Vakarų šalys išreiškė susirūpinimą dėl pagrindinių žmogaus teisių pažeidimų Sovietų Sąjungoje, taip pat okupuotose Baltijos valstybėse bei kituose komunistiniuose kraštuose. Ypač akcentuota, kad SSRS suiminėjami ir persekiojami Helsinkio susitarimų vykdymo stebėtojų grupių nariai, varžoma religijos laisvė, trukdoma šeimoms susijungti, apsunkinamos kelionės į užsienį.

Lietuvos, kaip ir kitų Baltijos valstybių laisvinimo reikalui didelę reikšmę turėjo JAV delegacijos nario senatoriaus R. Dole kalba, pasakyta 1977 m. lapkričio 25 d. Belgrade. Joje pabrėžiama, kad JAV niekada nepripažino Lietuvos, Latvijos, Estijos neteisėto inkorporavimo į Sovietų Sąjungą ir kad šios nuostatos nepakeitė Helsinkio susitarimų pasirašymas.

Nuorodos

¹ B. Nemickas, „Nuo Helsinkio iki Madrido“, *Aidai*, 1979, Nr. 2, p. 62.

² „Lietuvos laisvės byla Belgrade“, *Tėviškės žiburiai*, 1977, gruodžio 22.

³ V. Vaitiekūnas, „Politika dešimtmečių sąvartoje“, *Aidai*, 1981, Nr. 1, p. 31; Nr. 2, p. 101.

⁴ P. Stravinskas, *Raštai ir credo*, I knyga: *Ir šviesa, ir tiesa*, Chicago, 1978.

⁵ V. Volertas, „Dėmesio vertas JAV LB dešimtmetis. 1970–1980“, *Aidai*, 1980, Nr. 6, p. 355–357; V. Vaitiekūnas, „Išėvija Lietuvos byloje“, *ibid.*, 1978, Nr. 3, p. 122; E. Čekienė, „Lietuvos byla Helsinkio–Belgrado konferencijų šviesoje“, *Dirva*, 1978, kovo 30; A. Pleškys, „VLIKas–Belgradas–ALT’a“, *Naujienos*, 1978, sausio 16; J. Genys, „Lietuvos laisvinimo eigos apžvalga“, *ibid.*, kovo 12, 13; R. Žymantaitė, „Pabaltijo klausimas Belgrade“, *Dirva*, 1978, sausio 19.

⁶ ALT pirmininko dr. K. Šidlausko pranešimas. Penkerių metų darbų apžvalga, Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau – LYA), f. K-1, ap. 49, b. 322, l. 62. (Agento Demagogas perduota medžiaga, gauta Niujorke 1980 m. spalio 17–20 d. konspiraciniame bute iš agento Nemunas.)

⁷ *Ibid.*, l. 63.

⁸ P. Stravinskas, *op. cit.*, p. 77.

⁹ *Ibid.*

¹⁰ ALT pirmininko dr. K. Šidlausko pranešimas, LYA, f. K-1, ap. 49, b. 322, l. 75.

¹¹ *Ibid.*, l. 74.

¹² *Ibid.*, l. 75.

¹³ *Ibid.*, l. 76.

¹⁴ *Ibid.*

¹⁵ V. Vaitiekūnas, „Politika, 1979 m.“, *Aidai*, 1980, Nr. 1, p. 42.

¹⁶ „Lietuviai žmogaus teisių konferencijoje Washington“, *Naujienos*, 1976, kovo 3.

¹⁷ *Ibid.*

¹⁸ ALT pirmininko dr. K. Šidlausko pranešimas, LYA, f. K-1, ap. 49, b. 322, l. 65.

¹⁹ P. L., „Netikėtas propagandinis laimėjimas“, *Pasaulio lietuvis*, 1976, Nr. 26 (89), p. 647.

²⁰ Ibid.

²¹ Ibid.

²² Ibid.

²³ ALT pirmininko dr. K. Šidlausko pranešimas, LYA, f. K-1, ap. 49, b. 322, l. 66.

²⁴ Pagrindinės nacionalistų akcijos, nukreiptos prieš Sovietų Lietuvą 1975 m., *ibid.*, b. 299, l. 2.

²⁵ Ibid.

²⁶ Ibid.

²⁷ Ibid.

²⁸ Ibid.

²⁹ Ibid.

³⁰ Ibid.

³¹ Ibid., l. 18.

³² Ibid., l. 94–96.

³³ „Lietuvos laisvės byla Belgrade“, *Tėviškės žiburiai*, 1977, gruodžio 22.

³⁴ V. Vaitiekūnas, „Išcivija Lietuvos byloje“, p. 123; „Lietuvos laisvės byla Belgrade“, *Tėviškės žiburiai*, 1977, gruodžio 22; LSSR KGB I skyriaus 1978 m. sausio 13 d. raštas apie filmą „Simo Kudirkos pabėgimas“, LYA, f. K-1, ap. 49, b. 299, l. 320.

³⁵ Ibid.; Pagrindinės lietuvių reakcinių emigrantų organizacijų antisovietinės akcijos 1978 m., *ibid.*, b. 300, l. 117.

³⁶ A. Budreckis, „Bridges-tiltai tiesiami per 12 mėnesių“, *Pasaulio lietuvis*, 1978, Nr. 40(104), p. 1112.

³⁷ Apie kai kuriuos lietuvių reakcinių emigracijos ardamosios veiklos aspektus (1978 m. liepos 5 d. pažyma). LYA, f. K-1, ap. 49, b. 298, l. 87, 142.

³⁸ „Lietuvos laisvės byla Belgrade“, *Tėviškės žiburiai*, 1977, gruodžio 22.

³⁹ „Lietuvių žmogaus teisių komisijos atsišaukimas“, *Darbininkas*, 1977, kovo 30.

⁴⁰ Apie JAV Pabaltijo nacionalinės emigracijos

veiklą ruošiantis Belgrado susitikimui (SSRS ambasados Vašingtone antrojo sekretoriaus R. Mališausko raštas, 1977 m. gegužės 16 d.), Lietuvos visuomenės organizacijų archyvas, f. 1771, ap. 254, b. 269, l. 102.

⁴¹ Ibid.

⁴² „Lietuvos laisvės byla Belgrade“, *Tėviškės žiburiai*, 1977, gruodžio 22.

⁴³ Apie kai kuriuos lietuvių reakcinių emigracijos ardamosios veiklos aspektus (1978 m. liepos 5 d. pažyma), LYA, f. K-1, ap. 49, b. 298, l. 85.

⁴⁴ „Memorandumas“, *Europos lietuvis*, 1977, spalio 18.

⁴⁵ V. Vaitiekūnas, „Išcivija Lietuvos byloje“, p. 122.

⁴⁶ L. Andrijauskaitė, „Helsinkio konferencija ir jaunuomenė“, *Dirva*, 1977, rugsėjo 22.

⁴⁷ „Ko JAV delegacija reikalaus Belgrade?“, *ibid.*, spalio 13.

⁴⁸ Gabija, „Mūsų žygis į Sovietų ambasadą“, *Tėviškės žiburiai*, 1977, spalio 13.

⁴⁹ Priešo spec. tarnybų vaidmuo ir antisovietinės propagandinės lietuvių reakcinių emigracijos akcijos (LSSR KGB I skyriaus 1978 m. sausio 26 d. raštas), LYA, f. K-1, ap. 49, b. 298, l. 138.

⁵⁰ R. Kudukis, „Amerikos vyriausybės politinė kryptis ir Lietuvos laisvinimo klausimas“, *Dirva*, 1977, spalio 13.

⁵¹ „Lietuvos laisvės Byla Belgrade“, *Tėviškės žiburiai*, 1977, gruodžio 22.

⁵² „Baltiečiai Belgrade“, *ibid.*, lapkričio 10.

⁵³ A. Pleškys, „VLKas–Belgradas–ALT'a“, *Naujienos*, 1978, sausio 16; J. Genys, „Lietuvos laisvinimo eigos apžvalga“, *ibid.*, kovo 13.

⁵⁴ B. Nemickas, „Nuo Helsinkio iki Madrido“, p. 67.

⁵⁵ A. Pleškys, op. cit., *Naujienos*, 1978, sausio 16.

⁵⁶ Apie kai kuriuos lietuvių reakcinių emigracijos ardamosios veiklos aspektus (1978 m. liepos 5 d. pažyma), LYA, f. K-1, ap. 49, b. 298, l. 89.

⁵⁷ J. Genys, op. cit., *Naujienos*, 1978, kovo 13.

⁵⁸ „Baigiamieji dokumentai Belgrade“, *Dirva*, 1978, kovo 23.

Gauta 1999 12 15

Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro Genocido ir rezistencijos tyrimo departamentas, Didžioji g. 17/1, Vilnius

Juozas Banionis

MEETING IN BELGRADE: LITHUANIA'S ASPIRATIONS FOR LIBERATION

Summary

During the meeting in Belgrade in 1977, the signatories to the Final Act of the Conference on Security and Co-operation in Europe shared their opinions on the implementation of the Helsinki Agreement and discussed ways of developing co-operation between the East and the West. Western countries expressed their concern for the violation of fundamental human rights in the USSR, in the occupied Baltic countries and in other communist countries. Particular

attention was paid to the fact that the Soviets apprehended and persecuted the observers of the implementation of the Helsinki Agreement, to the restriction of the freedom of religion, and measures taken against the reunion of families and travelling abroad. One of the most significant events of the Belgrade meeting was that the participants for the first time after the War, internationally denied the incorporation of the Baltic countries by the USSR.